

предметами, які осідали в музеях і колекціях, відбувалася зовсім інша історія.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Державний архів Вінницької області. Ф. Р-3495, оп. 1, спр. 29, 26 арк.
2. Там само, спр. 30, 20 арк.
3. Там само, спр. 34, 14 арк.
4. Там само, спр. 37, 131 арк.
5. Там само, спр. 40, 56 арк.
6. Там само, спр. 58, 12 арк.
7. Там само, спр. 63, 44 арк.
8. Там само, спр. 318, 130 арк.
9. Манучарова Н. Д. Художня промисловість України. Короткий огляд. Київ, 1949. 94 с.

Ольга Коляструк

ПОВОЄННЕ ПОВСЯКДЕННЯ ПОДІЛЬСЬКОГО СЕЛА

Анотація. У статті йдеться про складне повоєнне життя селян Поділля. Труднощі були викликані наслідками війни і репресивною політикою радянської влади. З селян стягували важкі податки і прирікали їх на голод. Основну робочу силу складали жінки і діти.

Ключові слова: повоєнне село, Поділля, податки, репресії.

Olha Kolyastruk

POST-WAR EVERYDAY LIFE IN A PODILLIA VILLAGE

Abstract. The article is about the difficult post-war life of Podillia villagers. The difficulties were caused by the consequences of the war and the repressive policy of the Soviet government. Heavy taxes were levied on the peasants and they were condemned to starvation. The main workforce consisted of women and children.

Keywords: post-war village, Podillia, taxes, repression.

Загальне становище українських селян після звільнення від нацистської окупації й у перші повоєнні роки було вкрай важким не лише через розруху, людські втрати і матеріальні збитки, а й через тривання і посилення репресивної політики радянської держави по відношенню до селян, обумовленої програмою повторної радянізації з остаточним подоланням національної ідентифікації.

Динаміка чисельності жителів Вінницької області загалом віддзеркалювала тяжкі демографічні втрати та масштабні міграції населення, пов'язані з періодом війни. Якщо на 1 січня 1941 р. кількість населення складала 2 390 тис. осіб, то на 1 січня 1945 р. – скоротилась до 1 774 людей (74,2%), на літо 1947 р. кількість населення зросла до 2 037 тис. (85,2% порівняно з 1941 р.)[1, с.447].

Від початку радянсько-німецької війни засобом для покриття воєнних витрат стали добровільні та обов'язкові платежі населення у фонд оборони. Така ситуація тривала і по звільненню від окупації. Сільське господарство залишалося внутрішнім донором для інших галузей економіки. Станом на 1 квітня 1944 р. населення 12 звільнених областей УРСР надали у фонд оборони країни 661 084 руб. готівкою, 28 890 руб. погашеними облігаціями по державних позиках, 1 983 руб. золотими монетами, 6 золотих годинників, 12 515 г срібних виробів, 29 127 пудів зерна, 32 800 пудів картоплі, 23 200 л молока, 5 562 яєць [2, с. 86]. Ще за воєнного часу радянська держава істотно скоротила наповнення фондів споживання в колгоспах, відтак істотно зменшила оплату праці колгоспників, натомість збільшила пряме і непряме оподаткування. Загалом у центральних областях України після війни сума для оплати праці колгоспників була нижчою, ніж у довоєнний період. Якщо в 1940 р. на грошову оплату трудодня тут витрачено 47,9% загального прибутку колгоспів, то навіть у 1950 р. – 38,4% [3, с. 115]. У 1944–1947 рр. грошові виплати колгоспникам були не тільки мізерними, а й нерегулярними, розрахунки здійснювалися із затримкою, частками і не повністю; понад те, платні могли взагалі позбавити, вдаючись до різноманітних суспільних звинувачень і дисциплінарних покарань. Оплата праці селян, розподіл хліба на трудодні дозволялися лише за умови виконання господарством плану хлібозаготівель. У 1946 р. колгоспникам України на трудодень було нараховано пересічно по 257 г збіжжя і 64 коп. грішми (по СРСР – по 520 г і 90 коп.) [4, с.130]. При цьому у значній кількості колгоспів оплата трудоднів зовсім не провадилася. Колгоспи мали провідну роль лише у виробництві зерна і технічних культур. Тому більшість селян могла би протриматися до нового врожаю за рахунок доходів від особистих господарств.

На власників присадибних ділянок було введено обов'язкові поставки м'яса, масла, молока, сиру, дещо пізніше – зернових культур, картоплі, соняшнику, рису, вовни. Ці поставки мали силу податку, давали основну частину централізованих заготівель і здійснювалися за дуже низькими цінами. Влада нерідко визначала завищені плани поставок продукції, не зважаючи на об'єктивні можливості господарств. У своїх мемуарах М. Хрущов писав: «...виходили головним чином не з того, що було вирощено, а з того, скільки можна одержати в принципі, вибити у народу в засіки держави». Політичне керівництво країни визначало різні норми здачі продуктів: для колгоспів і колгоспників вони були меншими, для селян-одноосібників – більшими.

Податок вираховували з кожного підсобного господарства відповідно до площі земельної ділянки. Фінансові органи розробили детальні платіжні повідомлення – документи, у яких було визначено грошову суму чи натуральну величину й чітко виписано термін внесення платежів. Ці повідомлення вручалися під розписку, що надавало їм додаткової обов'язковості виконання. Обов'язковими були поставки м'яса, масла, сиру, зернових культур, картоплі, соняшника, вовни. За це держава платила тверді мінімальні ціни, які іноді були менші за собівартість продукції.

Крім того, кожен селянський двір мав сплачувати податок на землю, а також поставляти державі певну кількість м'яса, молока, яєць, овочів та інших продуктів. Попри суттєве зменшення урожайності й поголів'я худоби через воєнні обставини, норми обов'язкових поставок сільськогосподарської продукції державі для колгоспів зросли в рази. Норми прибутковості селянських господарств по СРСР було підвищено 1943 р. у середньому у 3-4 рази, що автоматично позначилося на зростанні сільгосподатку. За результатами обліку платників воєнного збору із сільського населення, 1944 р. на Вінниччині 499 486 осіб мали сплатити 99 245 087 крб. [1, с. 353]. Враховуючи, що селяни, окрім сільськогосподарського податку, сплачували ще воєнний податок, податок із холостяків, державне мито, місцеві податки та здійснювали самооподаткування, їх соціально-економічне становище було вкрай скрутним. У Вінницькій області у 1944 р. податком із холостяків, самотніх та бездітних громадян було оподатковано 35 710 мешканців села на суму 33 499 432 крб. [5, арк.1].

Воєнний податок був обов'язковим для всіх, його нараховували диференційовано, залежно від доходів громадян у різних регіонах, місцеві органи влади самі визначали розміри податкових ставок. Колгоспники та одноосібники сплачували податок по ставках від 150 руб. до 600 руб.

По війні основною робочою силою на селі були жінки. На жіночі плечі лягав весь тягар повоєнного часу – виконання колгоспних зобов'язань перед державою, відбудова господарських, громадських споруд і житлових помешкань, ремонт техніки і відновлення доріг, сплата податків і позик, забезпечення родини, допомога сиротам та інвалідам тощо. Жіноча трудова діяльність по війні продовжувала розгортатись в рамках воєнної мобілізації. Державні органи не передбачали, а жінки не сміли навіть подумати про відшкодування завданих війною збитків, матеріальних втрат, а моральної сатисфакції – і поготів.

В українському сільському господарстві після деокупації відчутно бракувало необхідної техніки і тягової сили, що була знищена або вивезена. Збиральна кампанія 1944 р. проводилася в умовах недостатньої кількості комбайнів та інших збиральних машин, молотарок, двигунів, пального, транспортних засобів, тягла, реманенту та робочих рук. Щоб не допустити затримки збирання врожаю зернових культур, а отже, й великих втрат, колгоспи значну частину їх, яка нерідко сягала 39–50%, а в окремих регіонах більше половини, збирали вручну. У Вінницькій області з загальної площі комбайнами планувалося зібрати 47,0 тис. га (5,5%), простими машинами на тракторній і живій тязі – 408,9 тис. га (36,5%), ручним способом – 443,1 тис. га (58,0%). Однак через невиконання норм дуже зношеними збиральними машинами із зібраного станом на жовтень врожаю на загальній площі 848 316 га зібраний комбайнами становив лише 11 268 га (1,3%). Всього ж того року простими машинами було зібрано урожай на 250 тис. га – 61,1% від плану, а вручну – на 590 732 га, тобто 133,3% від плану[1, с.318-319]. Ручну роботу виконували жінки, старі і немічні люди і діти. У колгоспах Вінниччини підлітки в 1944 р. виробили 6 470 тис. трудоднів,

1945 р. – 6 063 тис., що становило відповідно 7% і 6,3% загальної кількості трудоднів, вироблених колгоспниками області протягом цих років[1, с. 317, 319].

Хочеться навести фрагмент з нереалізованого кіносценарію «Золоті ворота» О. Довженка з його «Щоденників», в якому він вражаюче прописав метафоричну картину важкої жіночої праці у повоєнному селі від імені батька, що повернувся з війни: «Сім'я в мене є. П'ятеро синів і дочка. Дві дочки. Правда, синів повбивано. Ну, дочка старша не проста. Знаменита дівка на цілий світ. Він так розповів про її красоту, яка вона була малою, що сльози виступали в усіх на очах. Олеся. Героїня? Ні. В тилу прославила епоху. Чим? Не скажу, догадайтесь самі, чим могла прославити двадцяте століття молода красива вдова, розумна, з середньою освітою? ... Ніхто не вгадав. Вона ходила в ярмі удвох з коровою. ... Найбільша подія у світі – моя дочка Олеся з коровою у плузі, її душа і моя нікому і ніколи не простять. ... Прийде додому, нап'ється горілки, заспіває – та й «му». А потім плаче, приказуючи такі слова, яких ще світ не чув і ні одна газета не видруковувала. «Му» та «му». Моя рідна дівчинка, дочка моя Олеся. Коли б я був великий художник чи різьбяр, чи коли б я завідував чимось великим, от кому б я створив пам'ятник епохи. Не синам моїм, не героям, що літали попід небесами, кидаючи бомби, не полководцям, що водять нас в бої, не парубійкам полум'яним, що кидались в високім пароксизмі грудьми на кулемети. Ні, я створив би пам'ятник Олесі. Я поставив би її в упряжці, пам'ятник із золота, створений руками великих майстрів» [6].

Так рефлексував над долею жінки художник, натомість для влади важка праця української селянки вважалася цілком нормальною і навіть заслуженою – у керівному середовищі московських державців вона формувалась як закономірна спокута за перебування під час війни на окупованій території. Так само мали виправдовуватись і остарбайтери за працю у німецьких фермерів і заводчиків. Мешканці окупованих територій і насильницьки вивезені з України люди автоматично зараховувалися до категорії небезпечних, підозрілих, потенційно ворожих елементів. Транслюючи вороже та підозріле ставлення до власного народу, радянська влада (як колонізаторська за своєю суттю) закріплювала понижений статус жінки у повоєнний час, нав'язувала їй стандарти соціальної пасивності. Соціальні ліфти жіночої самореалізації були вкрай мінімізовані, окремі випадки радше були рідкісним виключенням і навпаки підтверджували упередженість жіночого статусу.

В умовах голоду 1946–1947 рр. держава залишалася глухою до благань жінок-колгоспниць. Про це свідчать заяви працівниць Городківської артїлі «Художня праця», що збереглися у місцевому історико-етнографічному музеї. Серед них – заява від Гуйван Марії Василівни від 6 липня 1946 р.: «Прошу правління артїлі, щоб дали мені допомогу кукурудзи, тому що я зараз дуже нездужаю». За півроку, 6 січня 1947 р., її слабкою рукою знову написано: «Прошу правління артїлі та комітет Ботуба прибути до моєї квартири, провідати мою квартиру, в якому стані я проживаю, я хожу на роботу в артіль майже з початку

заснування артілі по цей час. В настоящий момент не в силі працювати, но хочую своєчасної допомоги. Прошу звернути особливу увагу і дати поміч як інваліду 2 групи труда. По цей час працюю, дати поміч для піддержки роботи, мого пропїтанїя, аби я могла продовжати надалї роботу вповнення плану, як і до цього часу. Прошу не відмовити моєї заяви» [8]. У цьому тексті-проханні – концентрована характеристика і матеріального становища селянки в повоенному селі, і її соціального статусу безвідмовної працівниці-виконавиці, знесиленої і виробленої, але все одно відданої праці в ім'я держави, і врешті, відображення її морально-психологічного почування як невід'ємної частки колективізованого суспільства, поза яким її життя немислиме. Майстриня покликається до можливих важелів соціальної допомоги – до правління, до органів соціального захисту як інвалід праці, як багатолітня працівниця – в такий спосіб сподіваючись на справедливість і соціальну підтримку, декларовану державою. Багаторічний досвід повсякденного життя як виживання в умовах радянської колективізації та репресій, а потім і нацистської окупації виявився глибоко травматичним, позначився на ментальності людей.

З огляду на специфіку робіт у сільському господарстві, їх нескладність і посиленість для дітей, до роботи залучались не лише підлітки, а й молодші діти – для збирання городини, випасу дрібної і великої рогатої худоби, свиней тощо. Сирітство, дитяча безпритульність були поширеними масовими явищами по війні[7, с.110]. За матеріалами польової практики студентів-істориків на тему «Діти війни» у 2015 – 2018 рр., відомості про масове використання дитячої праці після війни присутні у кожному другому – третьому свідченні. Зокрема, з усної розповіді чоловіка, 1935 року народження, довідуємося: «Всі працювали на полях, горали, сіяли, кіньми, волами, городили коровами, сіяли висівалками і вручну кидали зерно мішок на плечі розсіювали» [8, арк.12]. Жінка 1940 року народження з Мурованокуріловецького району згадувала її повоенне дитинство: «Коровами горали, скородили землю, бо коней не було, то це запрягали корови і так ... сіяли, горали... Шо я там допомагала... ганяла ондо... Свині, кури пасла, а тоді стерні якісь були, то тоді водили свині на стерні, та воно десь колосочка знайде, з'їсть ... свині геть не тільки сільські, а й колгоспні пасли, по череді пасли. І жінки робили на свинюшнику, всі пасли ті свині» [9, арк. 11]. У колгоспах Вінницької області підлітки в 1944 р. виробили 6 470 тис. трудоднів, 1945 р. – 6 063 тис., що становило відповідно 7% і 6,3% загальної кількості трудоднів, вироблених колгоспниками області протягом цих років[1, с.432].

Ще одним наслідком війни стало значне збільшення кількості інвалідів серед населення України. Станом на 1 вересня 1945 р. у республіці на обліку загалом перебувало 710 304 інваліди. Серед них 377 889 чоловіків були інвалідами Другої світової війни[4, с.449]. Радянське соціальне законодавство передбачало першочергове працевлаштування інвалідів з урахуванням їх здатності виконувати виробничі завдання. Цим продовжувала опікуватися створена 1931 р. при Наркоматі соціального забезпечення (НКСЗ) Рада із працевлаштування інвалідів, розпорядженням якої мали направлятися

спеціально заброньовані на промислових підприємствах робочі місця в кількості до 2% від їхнього загального числа. З відновленням діяльності сільських художньо-промислових артілей ця норма поширилася і на них. Документи засвідчують, що ледь не в кожній артілі працювали інваліди, нерідко їм як учасникам війни доручали управлінські посади або бухгалтерську справу, враховуючи не тільки освітній ценз, а й членство у ВКП(б). У 1946 р. на Вінниччині прийнято в члени артілі 13 інвалідів війни, з них четверо колишніх офіцерів, зокрема у Клембівській артілі – 3 осіб, в Городківській – 1 чоловік-офіцер, в Одеській – 7 чоловіків (з них – двоє офіцерів), у Вінницькій – 2 осіб, (один з них – офіцер) [11, арк. 36]. У наступні повоєнні роки кількість інвалідів об'єктивно зростає, їх стан здоров'я вимагав уваги і підтримки. Для них відкривалися спеціальні госпіталі, будинки відпочинку і санаторії.

Таким чином, скрутне матеріальне становище селян зразу після окупації і по війні виявилось не тільки довготривалим, а ще й ускладнювалось економічними заходами держави, яка і не мала на меті змінювати пріоритети на користь соціальної реабілітації мирного населення України, постраждалого під час війни. Крім того, морально-психологічний стан і фізичне почуття сільських мешканців залежали не тільки від багатьох об'єктивних обставин, а й від низки суб'єктивних факторів.

У цілому, в повоєнному мирному житті правила й дисципліна воєнного зразка зберігалися тривалий час і вважалися вимушено прийнятними. Люди терпляче сприймали труднощі як неминучу «норму» після кількарічного руйнівного воєнного лихоліття.

Українське суспільство того часу – це люди, знедолені війною, яким тривалий час довелося жити в умовах суворих обмежень, що постійно маскувалися під «тимчасові труднощі», з постійним прагненням – вижити. Продовольча криза, низька оплата праці, житлова проблема, нестача одягу, взуття, загострення кримінальної ситуації, загроза репресій та інші проблеми робили людей особливо вразливими, а радість від закінчення війни та очікування змін згодом поступалися місцем тривоги [12, с.136].

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Перехрест О.Г. Українське село в 1941–1945 рр.: економічне та соціальне становище. Черкаси, 2011. 668 с.
2. Котик Ю. Оподаткування населення УРСР у 1941 – 1945 рр. *Український селянин*. 2016. №16. С.86-90.
3. Терещенко Т. Рівень життя українського селянства в 1943–1950 рр. (на матеріалах центральних областей України). *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Сер.: Історичні науки*. Острого, 2016. Вип. 25. С.114-123.
4. Горілий А.Г. Історія соціальної роботи. Навч. посібник. Тернопіль : Вид-во Астон, 2004. 174 с.
5. Державний архів Вінницької області (далі: ДАВіО). Ф. Р-3666. Оп. 2 Спр. 54. Арк. 1.
6. Зі щоденників Довженка: <https://dovidka.biz.ua/schodennyk-chytaty-oleksandr-dovzhenko/3>

7. Якобчук Н. Українське суспільство у повоєнний період (1945–1953 рр.): соціальний вимір і повсякденність. *Військово-історичний меридіан*. Електр. наук. фах. журнал. 2018. Вип.24. С.99-112 https://vim.gov.ua/pages/journal_files/22.07.2019/pdf/VIM_24_2018-99-112.pdf
8. Городківка. Історична спадщина. <https://www.facebook.com/groups/Horodkivka>
9. Рукописний фонд Науково-навчальної лабораторії з історії та етнології Східного Поділля (далі: РФ ННЛІЕСхП). Ф. ДВ-32. Оп. 1. Спр.48. Арк.12.
10. РФ ННЛІЕСхП. Ф. ДВ-32. Оп. 1. Спр.58. Арк.11.
11. ДАВіО. Ф. 3495. Оп.1. Спр. 62, арк. 36.
12. Коляструк О.А. Повсякденне життя українського суспільства у перші повоєнні роки. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету ім. М. Коцюбинського. Сер.: Історія*. 2012. Вип. 20. С. 131–136.

Анатолій Войнаровський

ВІДНОВЛЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ РУДНИЦЬКОЇ АРТИЛІ «ПОБЕДА» ПІСЛЯ ЗАВЕРШЕННЯ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Анотація. Розглянуто та проаналізовано організаційні та виробничі аспекти діяльності виробничої кооперації у сфері художніх промислів на теренах Вінницької області по завершенню Другої світової війни. Охарактеризовано особливості та характер діяльності артилей художнього промислу.

Ключові слова: Вінницька область, селище Рудниця, артиль, промисли, художнє мистецтво, кооперація.

Anatoliy Voinarovsky

RESUME OF THE RUDNITSKY ARTILLERY "POBEDA" AFTER THE END OF WORLD WAR II

Abstract. The organizational and production aspects of the activity of the production cooperation in the field of handicrafts in the territory of Vinnytsia region after the end of the Second World War were considered and analyzed. The peculiarities and nature of the activity of the arts of artistic craft are characterized.

Keywords: Vinnytsia region, Rudnytsia village, artillery, trades, art, cooperation.

На завершальному етапі Другої світової війни, після вигнання нацистсько-румунських окупантів весною 1944 р. на теренах Вінниччини почали поновлювати свою діяльність артилі, як особлива форма кооперації селянства. У 1944 р. тут також розпочали відновлення місцевих артилей. Вони увійшли до складу Київського облхудожпромсоюзу. У 1946 р. пройшла реорганізація і почали діяти такі художпромсоюзи: Київський, Чернігівський, Полтавський,